

ביעור פירות שביעית

פתיחה	3. ביעור מן העולם
1. הפקעת דין ממון או היתר אכילה	דין בשיטת הרמב"ם
מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן	ביאור שיטת הרמב"ם
מחלוקת רש"י ותוספות	הכובש שלושה כבשים בחבית
2. ביעור מן הבית	סיכום
דין בשיטת הרמב"ן	
חידושו של המקדש דוד	

פתיחה

נחלקו רבותינו הראשונים בדין פירות שביעית לאחר שעת הביעור. לדעת מחנה אחד של ראשונים - הפירות אסורים וצריך לאבדם מן העולם, כאשר לדעת מחנה שני בראשונים - די לנו אם בעל הפירות מוציא אותם מרשותו, ואחר כך יכול לשוב ולזכות בהם כלפני שעת הביעור. במבט ראשון, מחלוקת זו משקפת הבנות שונות, ואולי אף הפוכות, במשמעות 'שעת הביעור', ו"לא קרב זה אל זה". אמנם, לאחר דיון בכל אחת מהשיטות, נציע הסבר המאחד את שני המחנות ברמה השורשית, ונצביע על הנקודה בה נפרדו.

1. הפקעת דין ממון או היתר אכילה

מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן

נאמר בספרא:

מן השדה תאכלו את תבואתה - כל זמן שאתה אוכל מן השדה - אתה אוכל מתוך הבית, כלה מן השדה - כלה מן הבית.

(תורת כהנים ויקרא כה, יב)

דרשת הספרא, היא המקור לדין ביעור בפירות שביעית, אך נחלקו רבותינו הראשונים בהבנת דין זה. מצד אחד, פסק הרמב"ם שביעור פירות שביעית פירושו לבערם מן העולם:

פירות שביעית אין אוכלין מהן אלא כל זמן שאותו המין מצוי בשדה, שנאמר: "ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול", כל זמן שחיה אוכלת ממין זה מן השדה - אתה אוכל ממנה שבבית, כלה לחיה מן השדה - חייב לבער אותו המין מן הבית, וזהו ביעור של פירות שביעית.

כיצד? הרי שהיו לו גרוגרות שביעית בתוך ביתו - אוכל מהן כל זמן שהתאנים באילנות בשדה, כלו התאנים מן השדה - אסור לאכול מאותן שבבית אלא מבער אותן.

היו לו פירות מרובין מחלקן מזון של סעודות לכל אחד ואחד ואסור לאכול אחר הביעור בין לעניים בין לעשירים, ואם לא מצא אוכלין בשעת הביעור שורף באש או משליך לים המלח ומאבדן לכל דבר שמאבד.

(הלכות שמיטה ויובל ז, א-ג)¹

ומנגד ניצב הרמב"ן שכתב בפירושו על התורה:

והכילוי הזה... ענינו שיכלה הפירות אחר זמן מביתו להפקירן, והוא ביעור שביעית שהזכירו חכמים בכל מקום. ואין הענין שיהיו הפירות אחר זמן הביעור אסורין בהנאה ובאכילה ויהא מחויב לאבדם, ולא מנו חכמים במשנה פירות שביעית לא מן הנשרפים ולא מן הנקברים, ואינו אלא שהוא צריך לבערם מרשותו ולהפקירם לעניים ולכל אדם כענין בערתי הקדש מן הבית... והרב רבי משה והרבה מן החכמים סבורין שהביעור אסור לגמרי וטעונין שריפה או מפזר וזורה לרוח או מטיל לים ואינו כן כמו שנתבאר.

(פירוש הרמב"ן ויקרא כה, ז)

הראב"ד, בהשגותיו על הרמב"ם, טוען שיש שני זמנים לביעור: הראשון מחייב את הפקרת הפירות, כשיטת הרמב"ן, ואילו השני מחייב ביעור מן העולם, כפסק הרמב"ם:²

כשיכלו פירות העיר ותחומיה מוציאין כל אדם מה שבבתיהם... לשוק ומפקירן, ואף הוא יכול לחזור לזכות בהן ככל אדם, ואוכל הזוכה בהן עד שיכלו אותם הפירות מכל הארץ - ביהודה מכל ארץ יהודה, ובגליל מכל הגליל, ואחר שיכלו מכל הארץ אז יתבערו לגמרי לשריפה או לאיבוד.

(השגת הראב"ד הלכות שמיטה ויובל ז, ג)³

והנה, שנינו במשנה במסכת שביעית:

מי שהיו לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור, מחלק מזון של סעודות לכל אחד ואחד ועניים אוכלין אחר הביעור אבל לא עשירים דברי רבי יהודה רבי יוסי אומר אחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור.

(משנה שביעית ט, ח)

1 כעין זה כתב בפירוש המשניות (שביעית ט, ב).

2 כעין שיטה זו נמצא בחידושי הריטב"א (עבודה זרה סב, ב ד"ה דבי רבי ינאי).

3 עיין עוד בהשגת הראב"ד בהלכות מאכלות אסורות (טו, ח).

לפי הגירסה שלפנינו, נחלקו רבי יהודה ורבי יוסי אם פירות שביעית אחר הביעור מותרים רק לעניים או גם לעשירים. לפי זה, עולה כי הרמב"ן פוסק כשיטת רבי יוסי המתיר פירות לאחר הפקר אף לעשירים,⁴ ולדעת הראב"ד, משנה זו עוסקת בשעת הביעור הראשון, שבו פירות שביעית עדיין מותרים. אך לפני הרמב"ם הייתה גירסה אחרת, לפיה רבי יוסי אוסר פירות אחר הביעור בין לעניים בין לעשירים,⁵ וכך כתב בפירוש המשניות:

שפירות שביעית נאכלים עד זמן מוגבל... ואחרי אותו הזמן יהיה הנשאר מהן אסור באכילה זולתי לעניים לדעת ר' יהודה ור' יוסי אומר שאחר הביעור אסורים באכילה בין לעניים בין לעשירים.

(פירוש המשניות לרמב"ם, שביעית ה, ג)

ואכן, מצאנו כמה סוגיות המורות שפירות שביעית אחר הביעור אסורים באכילה. כך למדנו במסכת יומא:

תנו רבנן מי שאחזו בולמוס מאכילין אותו הקל הקל... טבל ושביעית - שביעית.

(יומא פג, א)

ומגמ' זאת נראה שיש איסור לאכול שביעית לאחר הביעור, וכפי שפירש רש"י:

טבל ושביעית מאכילין אותו שביעית - לאחר זמן הביעור, שהטבל במיתה בידי שמים, והשביעית בעשה.

(רש"י שם)

עוד למדנו במסכת נדרים:

והלא שביעית אין לה מתירין ולא נתנו בה חכמים שיעור, דתנן השביעית אוסרת כל שהוא במינה, אמר להן אף אני לא אמרתי אלא לביעור, אבל לאכילה בנותן טעם."

(נדרים נח, א)

ופירש שם הר"ן:

אף הם לא אמרו שהשביעית אוסרת בכל שהוא במינה אלא לענין שצריך לאכול התערובת קודם הביעור, דכיון שאפשר לאכלו ה"ל כדבר שיש לו מתירין. אבל

4 בפירושו על התורה (ויקרא כה, ז) מפרש הרמב"ן שעשירים אלו בעלי הקרקע, ורבי יהודה אוסר מדרבנן מפני החשד. אך בירושלמי (שביעית ט, ו) שיטת רבי יהודה נדרשת מהפסוקים.

5 עיין בדברי הכסף משנה שם.

לאכילה, כלומר אם נתערבו לאחר הביעור, שאם יהו אוסרים תערובתן לא שרו באכילה - בין במינן בין שלא במינן בנותן טעם.

(ר"ן שם)

ויותר מכך למדנו במסכת ב"ק (קא, א): "בגד שצבעו בקליפי שביעית ידלק", ומשמע מכך שלאחר שעת הביעור - הפירות אף אסורים בהנאה. ומסוגיות אלו לכאורה הוכיח הרמב"ם את שיטתו שפירות שביעית אסורים אחר שעת הביעור, ושביעור שביעית פירושו לבערו מן העולם.

ואכן, סוגיות אלו לא נעלמו מעיני הרמב"ן, וכך כתב:

אבל אם עכבם בביתו אחר הביעור כדי לאכלן אסורין הם באכילה לגמרי וזו היא שביעית שאוסרת בנותן טעם לאחר הביעור ... ואפשר שהאיסור הזה מדבריהם הוא.

(פירוש הרמב"ן ויקרא כה, ז)

הרמב"ן "מודה במקצת" וטוען שאכן יש איסור לאכול פירות שביעית אחרי שעת הביעור, אך לשיטתו איסור זה אינו אלא במי שעבר ולא הפקיר את פירותיו בשעת הביעור. הרמב"ן אף מעלה אפשרות שאיסור זה אינו אלא מדרבנן, ולכאורה כוונתו שהוא בגדר קנס למי שעבר ועיכב הפירות בביתו בשעת הביעור.⁶

מחלוקת רש"י ותוספות

גם רש"י ותוספות נחלקו בגדר דין ביעור, וכך למדנו במסכת פסחים:

תנו רבנן פירות שיצאו מארץ ישראל לחוצה לארץ מתבערין בכל מקום שהן רבי שמעון בן אלעזר אומר יחזרו למקומן ויתבערו משום שנאמר בארץ.

(פסחים דף נב, ב)

ופירש רש"י שם:

משום שנאמר בארץ - לחיה אשר בארץ וזהו ביעורן, שמפקירן במקום דריסת חיה ובהמה.⁷

(רש"י שם)

אילו בדין הפקר אנו עוסקים, כשיטת הרמב"ן - יש לשאול: מדוע צריך להניח את הפירות דווקא במקום דריסת חיה ובהמה? ומכאן שלדעת רש"י, מטרת ההפקר היא

6 אם כן, לכאורה אינו אסור אלא למי שעבר ולא הפקיר במזיד, עיין בחיי אדם (שערי צדק, שער מצות הארץ יט, ה), אך ראה בחזון איש (שביעית יד, יג) שאוסר אף אם אינו מזיד, ועיין מנחת אשר שביעית (מהדורא תליתאה סי' יח), שדין זה תלוי אם האיסור מדאורייתא או מדרבנן.

7 הרמב"ן (ויקרא כה, ז) פירש את דברי רש"י כשיטתו שדין ביעור מתקיים על ידי הפקר, אלא שרש"י הפליג ודרש שיפקיר לחיה ולבהמה. לפי הבנתו - "מקום דריסת חיה ובהמה" פירושו מקום הילוכן, ולא שמניחים אותם למרמס.

לכלות את הפירות מן העולם. וכן כתב רש"י בזבחים (עה, ב): "שביעית... שצריכה שתתבער מן העולם קודם⁸ שתכלה לחיה שבשדה"⁹.

התוספות במסכת פסחים דחו את שיטת רש"י, מכח המשנה במסכת שביעית:

פ"ה שנותנין אותן למרמס חיה ובהמה, ולא נראה דהא מותרין אחר ביעור לעניים לכ"ע, דתנן התם מי שהיו לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור מחלקן מזון של סעודות לכל אחד - עניים אוכלים אחר הביעור ולא עשירים דברי ר' יהודה, ר' יוסי אומר אחד עניים וא' עשירים אוכלים אחר הביעור.

(תוס' פסחים נב, ב ד"ה מתבערין)

ובכן, גם תוספות הלכו בדרכו של הרמב"ן, ופירשו שביעור מחייב להפקיר ולהוציא הפירות מהבית, ואיסור האכילה אינו אלא במי שהשהה הפירות ברשותו:¹⁰

ואומר ר"י הא דמשמע בכל מקום לאסור לאכול אחר הביעור, היינו כשמשהה בביתו בחזקת שלו, אבל אם מפקירו ומוציאו מרשותו שיאכל כל מי שירצה, הן אדם והן חיה - מותר להכניסו ולאכלו אחר הביעור.

(שם)¹¹

מחלוקת זו היא קוטבית, וגם אם שורשיה בחילוקי נוסחאות - לכאורה היא משקפת תפיסות שונות והפוכות בהבנת דין ביעור. לדעת הרמב"ן - ביעור פירות שמיטה דומה לביעור מעשרות ומחייב הוצאתם מן הבית והפקרתם. מנגד, הרמב"ם מבין שדין ביעור הוא כעין ביעור חמץ או ביעור ע"ז. ויש לעמוד על שורש כל אחת מהשיטות ולברר אם אכן מדובר על תפיסות מנוגדות.

2. ביעור מן הבית

דיון בשיטת הרמב"ן

הרמב"ן הביא עדות לשיטתו מדברי התוספתא:

מי שיש לו פירות לחלק מחלקן לעניים מי שיש לו פירות שביעית והגיע שעת הביעור מחלק מהן לשכניו ולקרוביו וליודעיו ומוציא ומניח על ביתו ואומר

8 מפשטות לשונו משמע שרש"י דורש להקדים ביעור שביעית לפני שתכלה לחיה שבשדה, ועיין עוד בדברי רש"י בסוכה (מ, ב ד"ה שמא יגדל מהם).

9 כך הוכיח בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ט ס' מג, ד). ועיין בפירוש רש"י עה"ת (שמות כג, יא ד"ה ונטשתה), וכן בפירוש רש"י במנחות (ה, ב ד"ה ספיחין), וביומא (פג, א ד"ה טבל ושביעית).

10 כאמור, הרמב"ן הציע שאיסור זה אינו אלא מדרבנן, אבל בתוספות אין זכר לכך, ועיין הערה 6.

11 עיין עוד בתוס' בעבודה זרה (סב, ב ד"ה יופי).

אחינו בית ישראל כל מי שצריך ליטול יבא ויטול חוזר ומכניס לתוך ביתו ואוכל והולך עד שעה שיכלו.

(תוספתא שביעית ח, ב)

לפי פשוטם של דברים, הרי מפורש בדברי התוספתא כשיטת הרמב"ן,¹² שאין שום איסור אכילה אחרי שעת הביעור. אך עדיין יש מקום לדייק בדבריו, שהלוא לדעת הרמב"ן - ביעור שביעית מחייב הוצאת הפירות מרשותו, כעין מצות "בערתי הקודש מן הבית" שנאמרה לגבי ביעור מעשרות. ונראה שלא מדובר רק בהיקש לשוני, כי אם בקשר מהותי, שהרי הרמב"ן כתב בהמשך:

וכבר שנו בתוספתא שביעור שביעית כביעור מעשר שני, לא שיהא בהם חילוק באיסור אכילה.

(פירוש הרמב"ן ויקרא כה, ז)

מסתבר שכוונתו של הרמב"ן למה ששנו בתוספתא:

שביעית מתבערת מכל מין ומין, ומעשר שני אין מתבער אלא באותו מין בלבד.

(תוספתא שביעית ז, ד)

אמנם, לכאורה יש הבדל גדול בין ביעור מעשרות לביעור שביעית: ביעור מעשרות מחייב להוציא את המעשרות מן הבית כדי לקיים בהם מצוות - נתינת מעשר ראשון ללוויים, מעשר עני לעניים ואכילת מעשר שני בירושלים.¹³ כך שלאחר הביעור - לא ישארו אצלו מעשרות כלל. ברור אפוא, שלא שייך כלל לשוב ולהכניס המעשרות לביתו, וא"כ, החיוב לכאורה אינו עצם ההפקרה וההוצאה מרשותו. אך מהתוספתא נראה, שבשביעית אינו חייב אלא להפקיר את הפירות על פתח ביתו, ולאחר מכן שוב מכניסו לרשותו וממשיך לאכול כלפני שעת הביעור. וא"כ ע"פ התוספתא הרי אין ביעור זה כביעור זה, ויש להבין את כוונת הרמב"ן.

היה נראה לפרש שגם בשביעית ההוצאה מרשותו נועדה לקיים בפירות שביעית את דינם, משום שהוצאת הפירות מרשותו כדי לאפשר לכל אחד לזכות בהם בשווה, היא

12 עיין חזון איש (שביעית יא, ז) שנדחק ליישב את דברי התוספתא לפי שיטת הרמב"ם, ועיין בתורת זרעים (שביעית ט, ב). לעניות דעתי, הרמב"ם הבין שהתוספתא נשנתה כשיטת רבי יהודה המתיר פירות שביעית לאחר הביעור לעניים, ואף בעל השדה המפקיר פירותיו בשעת הביעור נידון כעני, ועשיר אינו אלא בעל השדה שלא הפקיר בשעת הביעור. עיין ברמב"ן שכתב: "ופירוש עניים - כל שלקטו הפירות משדות של אחרים מן ההפקר, ועשירים בעלי השדות עצמן שלקטו אותן מן השדות שלהם בהפקרם" (פירוש הרמב"ן ויקרא כה, ז).

13 אם אינו יכול לאכול בירושלים, עיין ברמב"ם הל' מעשר שני (יא, ח).

גופא קיום דין שביעית וממילא גם המפקיר יכול לשוב ולזכות בהם ככל אחד אחר. וכפי שכתב רבנו דוד:

אבל הביעור הוא שמפקיר את הפירות לבני העיר שיהיו אוכלין כלם בשוה, כמו שכתב הרב מו"ר נר"ו [הרמב"ן].¹⁴

(חידושי רבנו דוד פסחים נב, ב)

אך לפי זה יש לתמוה על מה שלמדנו בירושלמי:

רבי יצחק בר רדיפא הוה ליה עובדא... אתא שאל לר' יאשיה א"ל חמי לך תלתא רחמין ואפקרה קומיהון, קפודקאי דציפורין שאלין לרבי אימי בגין דלית לאילן עמא רחים ולא שאל שלם איך צורכה מיעבד, א"ל כד תיחמון ריגלא צלילא תיהוין מפקון לשוקא ומבקרין ליה וחזרין וזכין ביה.

(תלמוד ירושלמי שביעית ט, ד)

הרי לנו שאפשר להערים ולהפקיר פירות שביעית לפני אוהביו, על מנת לשוב ולזכות בהם, ואם אין לו אוהבים - אפשר להפקיר את הפירות לאחר שתכלה רגל מן השוק, כדי לשוב ולזכות בהם. ואם כל דין שעת הביעור לא בא אלא כדי לאפשר לכל בני העיר לזכות בשווה - הרי לכאורה, דברי הירושלמי הופכים את הביעור לחוכא ואיטולא.

חידושו של המקדש דוד

על מנת להסביר את שיטת הרמב"ן, נקדים את דברי המקדש דוד:

ונראה לומר דאפילו להתוס' דפירות שביעית אחר הביעור מותרין מכל מקום יש חילוק בין קודם הביעור לאחר הביעור, דקודם הביעור מותרין גם בשאר הנאות שהנאתן וביעורן שוה, אבל לאחר הביעור הוא רק לאכילה ולא לשאר הנאות, דאכילה של אחר הביעור הוא גדר אחר מאכילה שלפני הביעור... ונראה מזה דדין אכילה של קודם ביעור ליכא לאחר הביעור, ולאחר הביעור הוא דין חדש של אכילה דנפקא לן מואכלו אביוני עמך כו', אם כן הם רק לאכילה, דזה דקודם הביעור מותר אף בשאר הנאות שהנאתן וביעורן שוה נפקא לן מדכתיב לכם לכל צרכיכם וזה כתיב באכילה של קודם הביעור, אבל אכילה של אחר הביעור דנפקא לן מואכלו אביוני עמך כו' הוא רק לאכילה.

(מקדש דוד שביעית סי' ד)

המקדש דוד טוען שלשיטת הרמב"ן והתוספות, על אף שמותר לאכול פירות שביעית אחרי שעת הביעור, הרי דין האכילה שלפני שעת הביעור, אינו כדין האכילה שלאחר

14 כך משמע גם מלשון הרמב"ן (פירוש הרמב"ן ויקרא כה, ז): "אלא שהוא צריך לבערם מרשותו ולהפקירם לעניים ולכל אדם".

שעת הביעור. לפני הביעור אכילת פירות שביעית היא מכח הכתוב "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (ויקרא כה, ו). ומכך אנו לומדים היתר אף לשאר הנאות הדומות לאכילה, שהנאתן וביעורן שווה. אבל לאחר שעת הביעור - דין האכילה (לדעת רבי יהודה - לעניים בלבד, ולדעת ר' יוסי - אף לעשירים), הוא דין אחר הנלמד מ"ואכלו אביוני עמך" (שמות כג, יא). בפסוק זה לא נאמר "לכם" ואין בו ריבוי המתיר שאר הנאות.

כדי להבין שורש דבריו, יש לעיין במשנה במסכת שביעית:

מאימתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית? משתרד רביעה שניה.¹⁵

(משנה שביעית ט, ז)

ופירש שם הר"ש:

מאימתי נהנין - כגון לשורות בתוך הטיט או לתתו בתוך הכר, דאמרינן בירושלמי תבן של שביעית אין שורין אותו בטיט, תבן של שביעית אין נותנין אותו בכר... וסתם תבן וקש חזי למאכל בהמה ויש בו קדושת שביעית ואסור לשורפו וליהנות בו הנאה של איבוד, משום דדרשינן לאכלה ולא להפסד, אבל משנתבטל מה שבשדה ממאכל חיה - פקעה קדושת שביעית ממה שבבית והיינו דבעי מאימתי נפסל מה שבשדה ממאכל חיה, שיהו מותרים להיות נהנין ושורפין בתבן וקש של שביעית שיש לו בבית.

(ר"ש שם)

לדעת הר"ש, האיסור להפסיד פירות שביעית אינו אלא כל זמן שיש בהם קדושת שביעית,¹⁶ אבל בהגיע שעת הביעור - פקעה מהם קדושת שביעית ומותר להפסידם.¹⁷ וכך מפרש הר"ש את שאלת המשנה "מאימתי נהנין ושורפין בתבן וקש?" - כלומר: מתי חלה שעת הביעור בתבן וקש, שאז פקעה מהם קדושת שביעית.¹⁸

בטעם הדבר נראה, ששורש האיסור להפסיד פירות שביעית הוא משום שהפירות מיועדים לאכילה, שתייה וסיכה, וזהו גדר קדושתם, כפי ששינונו: "שביעית ניתנה

15 הגמרא בתענית (ו, ב) מביאה גירסה אחרת למשנה, ועיין מה שכתב הר"ש שם על גירסא זו.

16 כך פירש הרא"ש והרע"ב שם, ועיין חזון איש (שביעית יג, ה).

17 לפי שיטת הר"ש, יש לדון אם שביעית לאחר שעת הביעור תופסת את דמיה, ועיין בשיעורי ר' דוד פוברסקי (קידושין נח, א) שדייק מתוספות הרא"ש שפירות שביעית אינם תופסים את דמיהם לאחר שעת הביעור, אך המהרש"א (על תוס' שם נו, ב ד"ה המקדש בערלה) הבין שגם לאחר שעת הביעור שביעית תופסת את דמיה, ועיין דרך אמונה (הל' שמיטה פ"ז).

18 הסבר זה בדברי הר"ש מבוסס על ההנחה שמדובר בשעת הביעור, אך עיין בתוספות יו"ט שהבחין בין אם כלה לחיה שבשדה, שהוא מצד עונת גידול הפרי, לבין אם התבטל והתקלקל על ידי גשמים (ועיין במנחת שלמה על משנה זו).

לאכילה ולשתיה ולסיכה לאכול דבר שדרכו לאכול ולסוך דבר שדרכו לסוך" (משנה שביעית ה, ב).¹⁹ לכן אסור להפסיד פירות שביעית, משום שיש בזה ביטול של קדושתם, כמו שדרשו "לאכלה אמר רחמנא ולא להפסד" (פסחים נב, ב). ממילא, לאחר שפקעה מהם קדושת שביעית - אין איסור להפסידם.

לאור יסוד זה, נראה להסביר את דברי המקדש דוד. כאשר פירות שביעית בקדושתם, עד שעת הביעור - דין אכילתם, שהוא קיום של קדושת שביעית, נלמד מ"והיתה שבת הארץ לכם לאכלה". אבל לאחר שעת הביעור - פקעה קדושת שביעית שעד עתה התקיימה על ידי אכילתם, ולכן צריך את הפסוק "ואכלו אבינוני עמך", על מנת להתיר אכילה אחר שעת הביעור.²⁰

נמצא כי אכילת פירות שביעית לפני שעת הביעור היא קיום של קדושת שביעית, בעוד אכילתם לאחר שעת הביעור - איננה אלא היתר אכילה, שאין בה קיום. אם כן, כאשר אדם מכניס את הפירות שוב לביתו לאחר שהפקירם, אין בזה חזרה למצב שהיה קודם שעת הביעור, שהרי כבר פקעה קדושת שביעית של "לאכלה" ופנים חדשות באו לכאן.

והנה כתב הרמב"ן:

אבל הירקות שצמחו בששית ונלקטו בשביעית, יש בהן משום קדושת שביעית לכל דיניה להפסד ולקרבנות ולסחורה ולביעור.

(פירוש הרמב"ן ויקרא כה, ה)

הרי לנו שביעור איננו רק חובת גברא המחייבת להוציא את פירות השביעית מביתו, או להפקירם לאחרים, אלא דין התלוי בקדושת שביעית החלה על הפירות. והנראה בזה, שלפני הביעור, דין אכילת שביעית מתיר לזכות בפירות שביעית כדי לאכלם, כמאמר הפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה". אבל לאחר הביעור, פקע דין "לכם לאכלה", וקדושת שביעית מתקיימת על ידי הוצאת כל מה שזכה בו מדין "לכם לאכלה".²¹

19 המשנה בשביעית מביאה דין זה גם לגבי תרומה ומעשר שני. ועיין בדברי הגרי"ז לגבי תרומה, וראה עוד תורת זרעים (שביעית ח, ב ד"ה הנה), אגרות הגרי"ד (הל' תרומות יא, יח ד"ה אכן נראה), ובחי' הגרי"ד (כריתות ו, ב ד"ה ואשר נראה בזה).

20 המקדש דוד עוסק באכילת הפירות, ולכן זקוק לדרשת "ואכלו אבינוני עמך" כדי להתיר אכילה כאשר אין בה שום קיום. הר"ש לעומתו, מתיר הנאה של איבוד לאחר שעת הביעור בלי שום דרשה, שהרי בהפקעת קדושת הפירות המתקיימת באכילה, בטל ממילא האיסור הנלמד מ"לאכלה ולא להפסד" (פסחים נב, ב). אך ראה בספר פרי חיים (א, ה) המביא בשם הגרי"ד זצ"ל, שיש איסור להפסיד פירות שביעית שאינו תלוי בקדושה המתקיימת על ידי אכילה.

21 מפורש ברש"י (יומא פג, א ד"ה טבל ושביעית) שהאוכל פירות שביעית לאחר שעת הביעור עובר בעשה. אך הרמב"ן (בפירושו לויקרא כה, ז) הציע שאולי דין ביעור אינו אלא חומרא מדברי סופרים, וכל הדרשות אינן אלא בגדר אסמכתא, ועיין מה שהקשה על כך הפני יהושע (פסחים נב, ב ד"ה רשב"א אומר). לפי מה שבארנו, ייתכן שדברי הרמב"ן

אם כנים הדברים, הקשר בין ביעור מעשרות לביעור שביעית הוא אכן קשר של קיימא. הרי הוצאת מעשרות מן הבית בשעת ביעור מעשרות היא כדי לקיים בהם מצוותם, וכך הוצאת פירות שביעית בשעת הביעור - היא היא קיום מצוותם.

נמצא, שדין הוצאה מרשותו בשעת הביעור, אינו כדי שיזכו בהם אנשי העיר, אלא כדי לבטא את המעמד החדש של השביעית, שעד עכשיו התקיים בה "לכם לאכלה", ועכשיו הם הפקר לכל. ובכן, אין הערמה בהצעת הירושלמי, שהרי ההפקר לא נועד לזכיית אחרים בפועל, אלא להורות על שפקעה דין לכם לאכלה, כפי שביארנו.

לאור הבנה זו, יש לחקור מהו המעמד הממוני של פירות השביעית לאחר שעת הביעור. לפני שעת הביעור - למי שאוסף פירות שביעית ישנה בעלות ממונית, וכפי שכתב התוספות ר"ד (פסחים נא, ב): "כל מי שזכה בהם בין הוא בין אחר רשאי להחזיק בהן בתורת אדנות, ואוכל מהן בעוד שהם קיימין בתוך ביתו, ואוכל ממה שקיבץ כמו אדון". ומטעם זה אפשר גם למכור פירות שביעית, כל עוד אין בזה משום סחורה, וכן המקדש בפירות שביעית מקודשת (קידושין נב, א). אבל לאחר שעת הביעור - כאשר לא נאמר "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה", ואין בפירות אלא זכות אכילה בעלמא - אולי גם אין דין בעלות בשביעית.²² והרי בתוספתא נאמר: "חוזר ומכניס לתוך ביתו ואוכל והולך עד שעה שיכלו", אך לא נאמר שחוזר וזוכה בהן.²³

אם כן, אין בהצעת הירושלמי הערמה משום שהפירות הם באמת הפקר, אלא שמותר למפקיר להשתמש בהם, כמו שמותר לכל אחד אחר.

3. ביעור מן העולם

דיון בשיטת הרמב"ם

כאמור, הרמב"ם סובר שביעור פירות שביעית מחייב לאבד את פירות השביעית מן העולם. אך יש להקשות, שמלשון הרמב"ם משמע שגם אחרי שכלו הפירות מן השדה, עדיין מותר לאכלם:

אינם אלא לגבי החיוב להוציא מהבית, אך דין הפקעת קדושת שביעית - מן התורה הוא. כעין זה אפשר לתרץ מה שתמה במנחת אשר (שביעית מהדורא תליתאה סי' יח) על הפני יהושע שהבין שלדעת הרמב"ם חובת הביעור מדרבנן, כיצד יפסיד את הפירות ויעבור על דין תורה. ולדרכנו נראה ששעת הביעור ופקיעת קדושת שביעית דאורייתא אף לדעת הפני יהושע, ולכן אין איסור הפסד, אלא שחובת הביעור - מדרבנן היא.

22 עיין הערה 17 אם שביעית לאחר שעת הביעור תופסת את דמיה.

23 אך בירושלמי (שביעית ט, ד) נאמר: "כד תיחמון ריגלא צלילא תיהוין מפקון לשוקא ומבקרין ליה וחזרין וזכיין ביה". ועיין בתורת זרעים (שביעית ט, ב) שכתב: "והא דאמר ר' אמי לקפודקאי דלאחר ההפקר יחזרו ויזכו בהם, אינו בזכיי' גמורה אלא בתפיסה בעלמא, משום דאכילתן צריך להיות בתורת הפקר".

כלו התאנים מן השדה - אסור לאכול מאותן שבבית אלא מבער אותן. היו לו פירות מרובין - מחלקן מזון שלש סעודות²⁴ לכל אחד ואחד.

(הלכות שמיטה ויובל ז, ב-ג)

וכך כתב בפירושו למשנה:

ואם כלו ונבלו עד שלא ימצא אלא מה שנתייבש - הרי זה מכלה כל התאנים היבשים שיש אצלו, או שיאכלם אם יוכל,²⁵ או ישרפם, או יזרקם לים, וזה הוא הביעור.

(פירוש המשניות לרמב"ם שביעית ט, ב)

מכאן למד המקדש דוד, שאפשר לקיים דין ביעור גם על ידי אכילה:

ונראה מדברי הרמב"ם ז"ל דהביעור עצמו אינו דוקא בשריפה או בשאר איבוד אלא אף באכילה, דצריך רק לבערו מן העולם ואף ע"י אכילה, וכ"כ הרמב"ם ז"ל בפה"מ... ודומה זה לשיטת בעה"מ לענין מצות השבתה בערב הפסח דשרי אף באכילה דאף זה מקרי השבתה, ורק לאחר זמן הביעור ס"ל להרמב"ם ז"ל דאסור באכילה, וזמן הביעור עצמו מקרי כל זמן שעוסק בביעורו תיכף משכלה לחיה.

(מקדש דוד שביעית סי' ו')

לדעת המקדש דוד נראה שעיקר דין ביעור הוא בתוצאה, שהפירות לא יהיו בעולם. לכן אפשר לבער פירות שביעית גם על ידי אכילה. והרי זה דומה לשיטת בעל המאור (פסחים ג, א) לגבי ביעור חמץ בערב פסח, שכתב: "ואי אכיל ליה מיכל משש שעות ולמעלה עד הערב אינו עובר באכילתו שאין לך השבתה גדולה מזו". בהסבר שיטת בעל המאור נראה שהעיקר הוא התוצאה, שלא יהיה חמץ בעולם כדי לא לעבור על בל יראה ובל ימצא, ולכן גם האוכל את החמץ בערב פסח - מקיים מצוות תשבייתו. ומכאן, שגם בפירות שביעית, עיקר קיום הביעור הוא בתוצאה - שלא יהיו בעולם.

אך יש להקשות שאם בשביעית העיקר הוא בתוצאה, לכאורה מקום הביעור אינו מעלה ואינו מוריד. אמנם לא כן עולה מהסוגיא במסכת פסחים, שם נראה שיש משמעות למקום הביעור, וכך אומרת הגמרא:

תנו רבנן פירות שיצאו מארץ ישראל לחוצה לארץ מתבערין בכל מקום שהן, רבי שמעון בן אלעזר אומר יחזרו למקומן ויתבערו משום שנאמר בארצך.

(פסחים נב, ב)

24 בפשטות נראה שמחלק המזון כדי לאכול, וכך הבין המקדש דוד. אך עיין בחזון איש (סי' יא, ו) שהסתפק בזה.

25 מכאן משמע שמותר גם לבעל הפירות לאכול, אך ממה שכתב בהלכות אפשר לדייק שאמנם מותר לחלק לאחרים לאכול, אבל הם אסורים לבעל הפירות, ועיין תורת זרעים (שביעית ט, ב).

ובאמת כן הקשה רבנו דוד, תלמידו של הרמב"ן, על שיטת הרמב"ם:

אם הביעור הוא שיהא טעון שריפה או לפרר ולזרות לרוח ולהטיל לים כמו שהרב ר' משה ז"ל סבור והרבה מן החכמים, או אף כדברי רש"י ז"ל שהוא אומר שמוליכין לאבוד, שכתב לענין ביעורן שמפקירין במקום דריסת בהמה וחייה, לא היה טעם לדין הזה שאמרו כאן שיחזרו למקומן ויתבערו שהשריפה או האיבוד אין להקפיד באיזה מקום יהיה, אבל הביעור הוא שמפקיר את הפירות לבני העיר שיהיו אוכלין כלם בשוה כמו שכתב הרב מו"ר נר"ו [הרמב"ן]... ולפיכך הם מקפידין על מקום הביעור כדי שיריחו בו אנשי המקום.

(חידושי רבנו דוד פסחים נב, ב)

עוד יש לדייק בשיטת הרמב"ם, שלכאורה דין ביעור מן העולם נאמר רק באיסורי הנאה, אבל דברים האסורים באכילה אך מותרים בהנאה - אינו חייב לאבדם. ואילו הרמב"ם הזכיר רק את איסור האכילה לאחר שעת הביעור ולא הזכיר איסור הנאה, וכמו שכתב בהלכות:

ואסור לאכול אחר הביעור בין לעניים בין לעשירים.

(הלכות שמיטה ויובל ז, ב-ג)

וכך כתב בפירוש המשנה:

שפירות שביעית נאכלים עד זמן מוגבל... ואחרי אותו הזמן יהיה הנשאר מהן אסור באכילה...

(פירוש המשניות לרמב"ם שביעית ה, ג)

ולכאורה יש לשאול - אם אין איסור ליהנות מפירות שביעית לאחר שעת הביעור, מדוע חייב לבערם מן העולם.

הרמב"ן אכן הניח שמי שסובר שביעור שביעית מחייב לאבד מן העולם, סובר שפירות שביעית לאחר שעת הביעור אסורים גם בהנאה (אך ברמב"ם לא משמע כך, כפי שראינו)²⁶, והוא אף מקשה על שיטה זו, מכך שחז"ל לא מנו פירות שביעית ברשימת שאר איסורי הנאה שנשרפים או נקברים:

אין הענין שיהיו הפירות אחר זמן הביעור אסורין בהנאה ובאכילה ויהא מחויב לאבדם ולא מנו חכמים במשנה פירות שביעית לא מן הנשרפים ולא מן הנקברים.

(פירוש הרמב"ן ויקרא כה, ז)

ביאור שיטת הרמב"ם

הנראה בביאור שיטת הרמב"ם, שדין ביעור שביעית אינו שייך כלל לדין הנקברים והנשרפים. שהרי שם מדובר על איסורי הנאה,²⁷ והחיוב לאבדם מן העולם נגרר אחרי איסור ההנאה שבהם, אך דין ביעור שביעית הוא חיוב בפני עצמו, וכמו שראינו שלדעת הרמב"ם שביעית אחרי שעת הביעור אינה אסורה בהנאה, ואף על פי כן חייב לבערה מן העולם.

לכן מסתבר שגם לדעת הרמב"ם, קדושת שביעית המתקיימת על ידי אכילה, כמו שנאמר בפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" - אינה אלא עד שעת הביעור. אבל לאחר שעת הביעור, כאשר פירות שביעית אינם ניתנים לאכילה - קדושת שביעית מתקיימת על ידי ביעור. הילכך, לפני שעת הביעור - מותר לאסוף פירות שביעית לביתו כל עוד מטרת האסיפה היא לצורך אכילה ולא לסחורה, אך בהגיע שעת הביעור - חייב לבער את אותם הפירות שאסף ולא קיים בהם את קדושתם על ידי האכילה.

א"כ, גם בהגיע שעת הביעור - עדיין מותר לחלק מזון שלוש סעודות, כפי שדייק המקדש דוד. אך אין זה משום שעיקר הביעור הוא בתוצאה, אלא שמעשה הביעור, הכולל את חיסול מאגר הפירות שאסף, על ידי חלוקת הפירות - הוא עצמו קיום של קדושת השביעית בפירות. אמנם, חלוקה של יותר משלוש סעודות, שהוא יותר משיעור אכילה ליום - כבר איננה בגדר ביעור הפירות, אלא שמירתם, ועל ידי כך מתבטלת חובת הביעור. נמצא, שבשביעית חיוב הביעור אינו משום האיסור, אלא איסור האכילה הוא תוצאה של חובת הביעור.²⁸ לכן, אם על ידי האכילה הוא מקיים דין ביעור (כגון בפחות מג' סעודות) - אין בכך שום איסור אכילה.

אם כנים הדברים, שביעור פירות הוא בעצמו קיום של קדושת שביעית, הרי שיטת רבי שמעון בן אלעזר המחייבת להחזיר פירות שביעית לארץ ישראל כדי שיתבערו במקומם - פשוטה היא,²⁹ וסרה מאליה טענת רבינו דוד.³⁰

27 כך כתב הרמב"ם בפירושו למשנה: "כל אלו אסורין בהנאה". אמנם ברשימת הנשרפים מופיע תרומה טמאה המותרת בהנאה, ועיין בפי'המ"ש שם.

28 לפי מה שכתב בפירושו על המשנה (עיין הערה 25), בעל הפירות יכול לקיים מצות ביעור גם על ידי אכילת שיעור שלוש סעודות. אבל ממה שפסק בהלכות יש לדייק שמאחר שבעל הפירות חייב לחסל את מאגר הפירות שאצלו, אין לו אלא לחלק שיעור ג' סעודות לאחרים או לאבד הפירות מן העולם.

29 גם דברי רש"י שלמד מ"בארצך" שצריך לבער פירות שביעית על ידי הפקרה במקום דריסת חיה ובהמה, מורים שיש קיום בביעור פירות שמיטה, ואין הקיום רק בתוצאה.

30 על פי זה, נראה להסביר את שיטת הראב"ד, שבשעת הביעור הראשון, כשכלו פירות העיר ותחומיה - חייב כל אחד להוציא הפירות שברשותו על מנת שיזכו בהם מי שאין לו, כעין שיטת רבינו דוד. ממילא, לאחר שהפקיר - מותר לו לשוב ולזכות באותם פירות ממש, כפי שמדויק מלשונו (הל' שמיטה ויובל ז, ג). ועיין מש"כ בהערה 23. אבל בשעת הביעור

הכובש שלושה כבשים בחבית

לאור מה שראינו, יש להתבונן בדין הכובש שלושה כבשים בחבית. במשנה בשביעית שנינו:

הכובש שלושה כבשים בחבית אחת - רבי אליעזר אומר אוכלין על הראשון, רבי יהושע אומר אף על האחרון, רבן גמליאל אומר כל שכלה מינו מן השדה - יבער מינו מן החבית, והלכה כדבריו.

(משנה שביעית ט, ה)

הנידון במשנה הוא על חבית שיש בה שלושה מינים של פירות שביעית, שכל אחד יש לו זמן אחר של ביעור. לדעת רבי אליעזר - אוכלים מהחבית עד שמגיעה שעת הביעור של המין הראשון הממהר לכלות לחיה מן השדה.³¹ לשיטת רבי יהושע - אפשר להמשיך ולאכול מהחבית עד שעת הביעור של המין המאחר לכלות מן השדה. הירושלמי מפרש את טעמיהם:

מה טעמא דרבי אליעזר? הראשון נותן טעם באחרון, מה טעמא דרבי יהושע? האחרון נותן טעם בראשון.

(ירושלמי שביעית ט, ד)

אמנם, ההלכה היא כשיטת רבן גמליאל, שמותר לאכול כל מין ומין לפי שעת הביעור הפרטית שלו, והטעם הבלוע של המין שכבר התחייב בביעור - אינו אוסר.³² וכך פסק הרמב"ם:

הכובש שלושה כבשים בחבית אחת, כל שכלה מינו מן השדה יבער מינו מן החבית. (הלכות שמיטה ויובל ז, ו)

ויש לשאול - מדוע לא שייך דין טעם כעיקר הנאמר במאכלות אסורות? אך לפי מה שביארנו, אין כאן קושי כלל, שהרי פירות שביעית לאחר שעת הביעור אינם 'חפצא' של מאכלות אסורות, וכל אכילתם אסורה רק משום שיש בה ביטול של חובת הביעור.³³

אך לפי זה, שיטת רבי אליעזר טעונה ביאור - מדוע צריך לבער את כל הכבשים משום שהטעם של המין הראשון להתבער בלוע באחרים, כפי שמבואר בירושלמי?

השני, כאשר כלו פירות מכל הארץ - פקעה קדושת הפירות המתקיימת על ידי אכילתם, ומעתה דין קיום קדושתם הוא על ידי ביעורו מן העולם, כפי שהסברנו לשיטת הרמב"ם.

31 כך פירש רש"י (פסחים נב, א), ועיין בתוספות שם (ד"ה הכובש) שהביא פירוש אחר.

32 לשיטת הרמב"ם שפירות שמיטה אחרי שעת הביעור אסורות באכילה.

33 עיין ראב"ד הל' שמיטה ויובל (ז, ג).

לפי דרכינו נראה לפרש, ששיטת רבי אליעזר איננה משום דין טעם כעיקר הנאמר במאכלות אסורות, כי אם דין בגדר הלכות ביעור. לשיטתו יש דין ביעור גם על טעם פירות שביעית, והאוכל כבשים שיש בהם טעם פרי אחרי שעת הביעור, ביטל חובת הביעור על אותו הטעם.³⁴

אך כיצד נפרש את שיטת רבי יהושע? הירושלמי בהמשך הדברים דן בשיטתו: "וקשיא על דרבי יהושע ואין הראשון נותן טעם באחרון". לכאורה הקושי בשיטת רבי יהושע איננו רק משום טעם הראשון הנמצא באחרון, שהרי לפי רבי יהושע מותר לאכול את גוף הפרי הראשון שכבר כלה מן השדה, על סמך טעם האחרון הבלוע בו. וכן תמה הר"י:

אך לרבי יהושע תימה לר"י איך מותר גוף אותם שכלו?

(תוס' פסחים דף נב, א ד"ה הכובש)

לפי מה שביארנו, אפשר להסביר את שיטת רבי יהושע. אם אכן איסור האכילה הוא תוצאה של חובת הביעור, וחובת הביעור חלה רק כאשר אי אפשר לקיים את קדושת הפירות על ידי אכילה, נראה להציע שלדעת רבי יהושע, חובת ביעור חלה רק כאשר אין באכילה שום קיום של קדושת שביעית, אך אם עדיין יש קיום באכילה - לא חלה חובת ביעור. ובכן, במקרה של החבית, אפשר לאכול את המין הראשון, על סמך הטעם שנותן האחרון בראשון, משום שעל ידי טעם האחרון עדיין אפשר לקיים בפירות את קדושת השביעית גם על ידי אכילה.

לדעת רבנו תם, רבי יהושע למד כך מן הפסוק:

ואומר רבינו תם דבתורת כהנים בפרשת בהר סיני פליגי בקראי דתניא מן השדה תאכלו את תבואתה כל זמן שאתה אוכל מן השדה אתה אוכל מן הבית וכו' מכאן אמרו חכמים הכובש שלשה כבשים בחבית ... ור' יהושע סבר ... האי קרא אתי להתיר אף גוף אותו שכלה הואיל ומעורב בהן הטעם המותרין ומן השדה משמע ליה מן דבר שמקצת הטעם ממנו בשדה תאכלו אף האיסור שעמו.

(תוס' פסחים נב, א ד"ה הכובש)

סיכום

פתחנו במחלוקת שהיתה נראית לכאורה קוטבית, בביאור דין ביעור פירות שביעית, אך נחתום בצד השווה שביניהם.

34 עיין תוספות פסחים דף נב, א ד"ה הכובש, שדין זה נלמד מדרשת הספרי בפרשת שמיטה ולא מהדין הכללי של טעם כעיקר.

לאור מה שביארנו, גם לדעת הרמב"ם וגם לדעת הרמב"ן - שעת הביעור היא השעה בה בטלה קדושת שביעית של "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה". לדעת שניהם - הביעור הוא הדרך לקיים קדושת שביעית אחרי שהפירות אינם ניתנים לאכילה. לדעת הרמב"ן - בשעת הביעור אדם חייב להוציא את כל הפירות שלקח לרשותו מכבר על דעת לקיים בהם קדושתם על ידי אכילה, הואיל ובטלה מהם קדושה זו. אחרי קיום הביעור, חל דין חדש של היתר אכילה (לשיטת רבי יהודה - לעניים בלבד, ולדעת רבי יוסי - אף לעשירים).

כאמור, גם לדעת הרמב"ם, שעת הביעור היא השעה בה בטלה דין קדושת שביעית על ידי אכילה. אך לשיטתו, בניגוד לשיטת הרמב"ן - כאשר אי אפשר לקיים קדושת שביעית על ידי אכילה, קדושת שביעית מתקיימת על ידי איבוד הפירות. לכן, האוכל יותר ממזון שלוש סעודות של שביעית אחרי שעת הביעור - הרי זה מבטל מהם את דין הקדושה, ואין לו אלא לאבדו מן העולם.